

RADMILA ŠVARŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, JITKA KOHOUTOVÁ, RADMILA PAVLIČKOVÁ, JIŘÍ HUTEČKA (edd.), *Kontrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*,

Praha 2012, Nakladatelství Lidové noviny, 544 s.,
ISBN 978-80-7422-218-4

Během psaní recenze mě několikrát napadla následující myšlenka. Jak asi bude číst *Kontrukce maskulinní identity* badatel/ka, který/á se za pár desítek let rozhodne zkoumat pole české historické vědy „na přelomu tisíciletí“? Snad na jejím rozboru vystaví i celou kapitolu. Obzvláště pokud v dotyčném projektu půjde o strategie, jejichž pomocí se historikové a historičky v tomto období vyrovnávali s nejrůznějšími intelektuálními importy.

Vzhledem k extrémně širokému tematickému záběru a rozmanitým autorským perspektivám se *Konstrukce maskulinní identity* na první pohled vzpírají možnosti jakékoli generalizace či hodnocení. Hlubší zamyšlení si však rozhodně zaslouží. Asi to bude znít jako fráze, ale připravit podobnou publikaci je ve stávajícím akademickém kapitalismu vyložené obdivuhodný počin. Navíc se v českém prostředí jedná o první pokus o syntetičtější podání dějin maskulinit. Jakkoli se většina historických kapitol soustředí na maskulinitu jakožto „nové téma“ českých dějin, neméně důležitá je v celém sborníku rovina konceptuální a teoretické reflexe. Nejen v editorském úvodu a závěru (jejichž název *Od genderu k maskulinitám a Znovu ke genderu* jistě vzbudí čtenářskou zvědavost), ale i v dalších kapitolách se museli autoři a autorky vypořádat nejen s tím, jak vůbec pro svou potřebu maskulinitu definovat, ale především zda a jak ji (ne)vztáhnout k genderu jako analytické kategorii. Museli se také rozhodnout, jak naloží se souvrstvím interpretací a diskusí s explicitním teoretickým nárokem, které nelze od kategorie maskulinity oddělit. Ve srovnání s pestrou škálou témat, k nimž se jednotlivé studie vyslovují, lze strategií (ne)vztahování se k teoretické diskusi rozlišit jen několik.

Již v tomto bodě je důležité poznamenat, že publikace má dvě části. Byť primárním kritériem pro rozdělení studií bylo to, zda popisují historické či současné politiky maskulinity, ve výsledku se obě části odlišují i jinak. Zatímco studie v historické části se definují tím, že „pojednávají o minulosti“, druhá část je charakterizována sociálněvědním přístupem.

Již na jiném místě jsme (s Janou Ratajovou) upozornily na až zarážející pluralitu českého historického bádání, které se hlásí k gender history.¹ V české historické vědě se totiž objevuje řada konceptualizací genderu – od synonyma pro dějiny ženy a pohlavně specifických životních světů přes studie o genderu jako prvku symbolických reprezentací až po poměrně radikální přístupy, v nichž se například tělo chápe jako produkt diferenčních diskurzů, z nichž některé sice stojí spíše na okraji badatelského mainstreamu, ale stávají se součástí třeba i reprezentativních publikací. Klasickým příkladem takové koexistence je deset let starý sborník Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století.² Ve srovnání s ním se *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti* sice vyznačují menším počtem textů věnovaných explicitně konceptům, ale jejich větším prosazením v samotných studiích. V řadě ohledů pak jsou obě publikace podobné.

Zásadní otázka tedy zní: Jak jednotliví autoři a autorky konceptualizují maskulinitu jako ústřední kategorii svého badatelského zájmu? A jak ji vztahují (ať již implicitně či explicitně) k širším teoretickým debatám v rámci gender studies? Kromě R. Conell a konceptu hegemonní maskulinity a Dingesova článku o etapách, v nichž se zformovala moderní hegemonní maskulinita v Evropě, patří mezi nejužívanější referenční rámce Kühneho tři roviny konstruování maskulinity. Kühne v návaznosti na postscottovské pojetí genderu spojil utváření maskulinity s rovinou 1. kulturních vzorců a diskurzů, 2. sociálních praxí a 3. subjektivity a postuloval i propojení těchto rovin s produkcí moci.³ V jednotlivých statích se ale tento rozvrh naplnil nestejnou měrou. V historické sekci knihy můžeme rozlišit následující konceptualizace maskulinity:

1) Většina historických studií chápe maskulinitu jako soubor způsobů chování či vlastností, které historické společenství očekávalo od mužů. Konkrétně se jedná například o normativy křesťanského rytířství, ideální charakteristiky raně novověkého bojovníka proti Turkům, normy spojované s muži v právních

1 JANA RATAJOVÁ, LUCIE STORCHOVÁ, *Gender a bádání o raném novověku*, in: Základní problémy studia raného novověku, (edd.) Marie Šedivá Koldinská, Ivo Cerman, Praha 2013, s. 583–614.

2 MILENA LENDEROVÁ (ed.), *Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002.

3 Jednotlivé roviny v Kühneově modelu přitom někteří autoři shrnují poměrně konfúzně, srov. například s. 100: „Jedná se o zkoumání sociálního postavení ve společnosti (rovina kulturních vzorců a diskursů), dále o dobové představy o genderových rolích v kontextech očekávání společnosti (rovina reprodukce systému genderových vztahů v sociální praxi) a konečně o autoreflexi vlastní osobnosti v souvislosti s psychologickým utvářením jedince i celé sociální skupiny (rovina subjektivního vnímání vlastní identity).“

pramenech raného novověku či normy chování, které se v tzv. společenských katechismech očekávaly od mužů střední třídy ve druhé polovině 19. století. „Maskulinita“ v tomto smyslu mohlo existovat paralelně celá řada (například v případě militárních maskulinit), jedna se pak většinou prosazuje jako homogenní a má široký společenský dopad na jednání a sebepojímání mužů. Očekávané vzorce chování se historicky proměňují, což ovlivňuje i osudy individuálních mužů (například bývalých profesionálních válečníků v mírovém období). Normy ovlivňují například profesní role a jejich legitimitu (například v souvislosti s tzv. kompetenčním sporem) a vůbec umožňovaly mužům vytvářet společenskou autoritu. Pouze výjimečně se takto pojímaná „maskulinita“ chápe relacionálně. Jak ukazuje Věra Vejrychová na příkladu francouzské mondénní literatury 17. století, prvky ženského a mužského ideálu se mohly asymetricky ovlivňovat, což se pak promítlo i do reprezentací hrdinství. Na normy a očekávání spojená s ideální maskulinitou a femininitou a na to, jak se v souvislosti s nimi v popkultuře vyjednávalo „porozumění světu“ i mocenská hegemonie, se soustředí také stať Jakuba Machka věnovaná normalizačním seriálům. Kapitola Radmily Švaříčkové Slabákové, která se mimo jiné vyznačuje cennou reflexí vlastní badatelské pozice, řeší modifikace individuálního vzpomínání a sebe prezentací, k nimž dochází během orálně historického výzkumu v závislosti na individuálním vyrovnáváním se s proměnou ideálu maskulinity a femininity v současné české společnosti oproti době vlastního mládí, na něž narátoři vzpomínají.

2) V části historických studií jde dále o to, zda a jak se očekávané normy podařilo naplnit konkrétním historickým aktérům a jak vyjednávali únosnost vlastního jednání tváří v tvář těmto normám (uherský aristokrat konce 19. století, příslušníci české obrozené buržoazie, aristokratičtí mladíci na vzdělávacích cestách v raném novověku apod.).

3) „Maskulinita“ je dále v části studií pojímána jako „sociální role“, kterou muži plnili v daném historickém společenství. Jak naznačuje i název sborníku, někteří autoři a autorky pak v tomto smyslu kladou rovnítko mezi „maskulinitu“ v tomto smyslu a „mužskou (sociální) identitu“. Jak se dočteme v úvodu sborníku: „Naším jednotčím rámcem je maskulinita, resp. mužská sociální identita a její konstrukce nahlížená z nejrůznějších úhlů pohledu, různými metodami, na základě různých pramenů či očima hned několika oborů (historie, antropologie, sociologie, literární věda) a také různých autorů.“ (s. 17)

4) Jenom ve velmi malé části historických kapitol se řeší role genderu a genderovaného označování (zde například produkce maskulinně konotovaných významů) v různých historických reprezentacích a diskurzích. Již při letmém pohledu na citáty z pramenů se ukazuje, že právě tato analytická perspektiva by mohla být velmi nosná.

Rétoriku, jejíž pomocí byla antropomorfovaná příroda jako projekční plocha nové zdravé maskulinity, analyzuje Jan Mareš v textech z období formování českého skautingu. Skvělá studie R. Pavlíčkové překonává pojetí maskulinity jako mužské pohlavní role a ukazuje, jak byly genderovány popisy umírání v pohřební homiletice raného novověku a jak se tím reprodukoval gender jakožto organizační princip tehdejší společnosti. I přes univerzálně uznávaný ideál Kristovy smrti byly genderové významy přisuzovány motivům jako pokání či kontinuální zbožnost, boji s nemocí či statečností vedoucí k vytoženému „tichému odchodu“ z tohoto světa. Autorka analyzuje také symboly a rétorické strategie, jejichž pomocí se popisovaly umírající ženy duchovního stavu a poukazuje na roli dobových literárních konvencí a oslavné funkce pohřební homiletiky ve vztahu k maskulinizované reprezentaci umírání.

Studie Jakuba Ivánka se týká konstruování maskulinity světců v barokních písních a ukazuje, jakým způsobem a za pomoci jakých jazykových prostředků byli světci genderováni ve vztahu k figuře Ježíše Krista (jako jeho nevěsty, manželky, děti) či jak se jim připisovaly konotace stojící zcela mimo rámec moderní binární pohlavní diference (například andělskost).

Výborně promyšlená stať Marcina Filipowicze analyzuje, jak genderování představ o jazyce na počátku 19. století mohlo souviset s dobou genderovou imaginací a mohlo mít dopad na tehdejší kolektivní představy, sociální organizaci formující se národní komunity a mocenské asymetrie v jejím rámci. Jak autor ukazuje, v raných obrozeneckých textech se komplikovaně vyjednával gender češtiny a na pozadí těchto výpovědí lze interpretovat fantazie a obavy obrozenců související s jejich okrajovým sociálním statutem. Obrozenci rozvinuli řadu diskurzivních strategií sloužících k maskulinizaci jazyka, která by následně mohla dosvědčit maskulinní legitimitu jeho uživatelů a kompenzovat jejich pocity méněcennosti. Obrozenecký diskurz artikuloval současně iracionalitu a nedostatek síly stejně jako skepsi a pochyby ohledně smysluplnosti vlastního jednání obrozenců. Většina obrozenců genderovala češtinu femininně a spojovala ji s kategoriemi jako zpěvnost či „přirozená emocionalita“, což zobtížňovalo vytvoření hegemonního maskulinního rámce, jehož by byl jazyk potvrzením. Na tomto základě se pak rozvinulo několik strategií, jak propojit prvek jemnosti a síly jazyka. V obrozeneckých textech se uplatnily tři typy diskurzivních strategií vůči jazyku – jazyk byl buď defeminizován či přímo maskulinizován, nebo se na základě alteritních diskurzů feminizovali jeho odpůrci. Negativní obrazy „jiného“ se pak vytvářely s odkazem na etnicitu, rasu či zdraví, ale také referovaly k samotné figuře ženy. V důsledku toho byl vztah mezi femininitou a užíváním české řeči reprezentován jako problematický, což komplikovalo vztah obrozeneckého diskurzu k ženám, v podstatě stvrzovalo patriarchální dominanci a vytvořilo základ

pro rozehrání konkrétních forem sociální asymetrie v českém národním společenství (na dlouhou dobu například v politice ženského vzdělávání).

Studie v části věnované současným maskulinním identitám se ve většině případů vyznačují explicitní reflexí vlastních teoretických východisek, definicí základních pojmů (a nevádí, že ty vždy nekorespondují s intelektuálními trendy na poli současné historické vědy) a vůbec sociálněvědním analytickým přístupem. Ani zde se do výkladů vždy nepromítá maskulinita ve smyslu genderu a produkce maskulinity ve smyslu genderování, ale přesto je zřetelně patrný rozdíl oproti první části knihy právě ve snaze propojit například rovinu symbolických reprezentací s vlastním projektem. Třeba ve studiích vycházejících z kritické sociologie maskulinity se autoři pokusili diskurzivní rovinu alespoň okrajově zohlednit při rozboru týkajícím se například deinstitucionalizace otcovství jakožto silné sociální instituce (zde se utváření genderu a vliv různých diskurzů na genderované označování tematizuje v souvislosti s problematikou svěřením dítěte do péče a maternal gatekeeping) či reakcí, které vyvolává nezaměstnanost v kontextu hegemonní maskulinity (zde se řeší otázka symbolické produkce diskurzivního prostoru na okraji hegemonních diskurzů dobrého živitele a muže orientovaného na aktivitu ve veřejném prostoru).

Další možnosti, jak může gender vstoupit do analýzy, je rovina genderové stereotypie. Ta se promítá do stati věnované genderově citlivé pedagogice. Se stereotypy mužských a ženských rolí, resp. jejich reverzí či rozmlžování, se pracuje v kapitolách, které se týkají literárních reprezentací intimity a sexuality v současné slovenské literatuře, kyberpunkové próze (zde se ale mimo jiné řeší femininní genderování kyberprostoru jako takového) či utváření virtuálních identit ve virtuálních světech typu Second Life.

Za vyložené skvělou považují poslední studii v celém sborníku. Je ukázkou velmi precizně teoreticky a pojmově zakotvené analýzy se silně generalizujícím přesahem, která navíc vyniká bravurním pohybem mezi odborným výkladem, ironizací a aktivistickou pozicí. V návaznosti na Foucaultovy koncepty Michal Bočák zkoumá gay- a heteroporno jako dva odlišné diskurzy sexuality. Oba v přímé vazbě na vědění o sexu produkují kulturní diference včetně genderu (ale také etnicitu, generaci, sociální distinkci, profesi či samotné tělo s jeho somatickými dis/proporcemi). Jako takové utvářejí rovněž představy o adekvátních formách mužského chování či touhy. Maskulinita a mužská sexualita jsou v gay- a heteropornu konstruovány rozdílně, pornografie má v obou konzumentských subkulturách odlišný status; ukazuje se však, že i gayporno je do značné míry podřízeno heteronormativní matici a nemůžeme ho v tomto smyslu považovat za transgresivní. Performování genderu u účinkujících subjektů koresponduje s realizovanými sexuálními praktikami, oba porno diskurzy utvářejí kultur-

ní rodily z pozice maskulinního subjektu, konkrétní praktiky jsou mocensky rámcovány. Silná androcentrická ideologie se uplatňuje i v gaypornu, například vizualizace anality jsou vázány na představu o maskulinní aktivitě a distribuce anality se i zde řídí pravidly danými diskurzivními intersekcemi, v nichž zásadní roli hraje právě gender, resp. genderová stereotypizace. V některých marginálních žánrech heteroporna (typu gangbang) se rozvíjí možnost homosociální touhy a homosociálních sexuálních praktik, které se však inscenují na základě vyloučení homosexuální konotace. Anální slast pak musí být v heteropornu rámcována jako perverze (či jinak mocensky kontextualizována), aby se stala šíře přijatelnou. Z Bočákovy interpretace vyplývá, že navzdory odlišnosti praktik se v případě obou porno diskurzů setkáváme s rámcováním na základě představy o „přirozené“ bipolaritě, kdy je základním předpokladem maskulinní dominance. Hegemonní maskulinita je oslavována napříč všemi pornografickými žánry; maskulinita zde funguje jako dominantní kulturní kategorie. Tato dominance pak patrně souvisí daleko spíše se specifiky západní kultury než s modelovým publikem samotné pornografie – muži.

Jak už jsem naznačila, na rozdíl od Bočákovy reflexe vlastních konceptuálních východisek vychází většina statí v historické části publikace spíše z implicitní snahy deesencionalizovat maskulinitu (včetně té hegemonní) a poukázat na její komplexnost, relacionalitu a dynamické proměny v minulosti. S různou mírou teoretického zakotvení úzce souvisí i rovina používané terminologie a otázka laické přístupnosti jednotlivých studií. Ačkoli se editoři v úvodu zasazují za intelektuální styl, který by nebyl zatížen teoretickou diskusí, právě texty, o nichž jsem se v recenzi zmínila podrobněji (jakkoli například Filipowiczova studie je napsána s odzbrojující elegancí), ukazují, že na kritický a analytický jazyk nemůžeme jen tak rezignovat. Je samozřejmě otázkou, zda poměrně výrazné rozdíly v konceptualizaci samotné maskulinity souvisejí pouze s deklarovanou „pluralitou metod“, jež historikové a historičky užívají. Rozdíly mohou stejně dobře souviset s různými akademickými tradicemi a řadou dalších faktorů. Třeba i ty za několik desetiletí podrobí náš/naše badatel/ka z budoucnosti komplexní analýze.

Lucie Storchová